АНОТАЦІЯ

Васильківський І. П. Виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2020.

У дисертації розкрито теоретичні засади виховання емоційного інтелекту учнів, обґрунтовано та експериментально перевірено методику виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку.

Аналіз філософських, психологічних та педагогічних наукових джерел дав змогу простежити тенденції розвитку ідеї виховання емоційного інтелекту людини та з'ясувати, що окреслена проблематика малодосліджена у педагогічній науці і розглядається переважно у контексті психологічного розвитку емоційного інтелекту особистості, що зумовило актуальність теми.

У дисертації висвітлено результати комплексного аналізу проблематики виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку – як теоретико методичні, так і прикладні аспекти. Визначено психолого-педагогічні особливості виховання емоційного інтелекту підлітків. Розкрито зміст і структуру методики виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку (зокрема таких складових: емоційна свідомість, керування емоціями, соціальна свідомість, навички міжособистісної взаємодії та відповідальне ухвалення рішення). Виокремлено критерії (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, афективний, рефлексивний, конативний), показники та рівні сформованості емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку. Теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель виховання емоційного інтелекту, що складається із трьох взаємопов'язаних блоків (теоретико-методологічного – принципи та педагогічні умови виховання емоційного інтелекту у закладі середньої освіти; змістовно-діяльнісного – структурно-змістові компоненти виховання емоційного інтелекту учнів, етапи педагогічного процесу, підходи, методи, форми й засоби виховання емоційного інтелекту учнів; результативного – критерії, показники й рівні сформованості емоційного інтелекту учнів).

Уточнено зміст ключових понять дослідження, а саме: соціально-емоційне виховання, виховання емоційного інтелекту учнів, стиль емоційного виховання, педагогічні умови виховання емоційного інтелекту, методика виховання емоційного інтелекту.

Подальшого розвитку набули зміст, форми й методи виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку. Уведено до наукового обігу нові та маловідомі зарубіжні програми розвитку емоційного інтелекту в процесі навчально-виховної роботи закладу

середньої освіти. Зокрема, закордонними програмами, які сприяють соціально-емоційному розвитку дитини нині є такі: програма «PATHS», що сприяє альтернативним стратегіям мислення учнів, забезпечує гнучкість, всебічність навчання та заснована на концепції афективно-поведінкової, когнітивної, динамічної моделі розвитку особистості. Програма «RULER», в основі якої концепція формування в учнів знань і навичок розпізнавання, розуміння, називання, вираження і регуляції емоцій. Програма «MindUP» – розроблена як універсальна стратегія формування навичок саморегуляції, концентрації уваги учнів та їх соціальному пізнанні. Також до методичних розробок, що сприяють соціально-емоційному розвитку дітей можна віднести програму «Roots of Empathy», програму «The Olweus Bullying Prevention Program», програму «SEE Learning». Ґрунтовних сучасних освітніх програм, які б сприяли розвитку соціальної компетентності та емоційної грамотності учнів на вітчизняному просторі досить мало, оскільки до прийняття Закону України «Про освіту» 2017 року та концепції Нової української школи, освіта переважно мала академічний характер і не віддавала належної уваги формуванню життєвих навичок учнів.

Виховання емоційного інтелекту учнів визначено як процес цілеспрямованого, планомірного формування емоційної розумності, компетентності та досвіду учнівства під час спеціально організованої педагогічної взаємодії учнів та вчителя, що детермінує потенціал розвитку інтегрального показника емоційного інтелекту здобувачів освіти. При дослідженні питання розвитку емоційного інтелекту у контексті виховання особистості школярів дійшли висновку, що «виховання веде розвиток» емоційного інтелекту. Система соціально-емоційного виховання може покращити рівень емоційного інтелекту за рахунок «посилення соціальної взаємодії, яке породжує навчання та виховання».

Визначено, що середній шкільний вік є сенситивним для виховання емоційного інтелекту, адже саме в цей час з’являються вікові психологічні новоутвореннями та особливості учнів, зокрема: ідентифікація власного «Я», розвиток самосвідомості, побудова метакогнітивних стратегій та навичок, саморефлексія. Педагогічними особливостями виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку є використання оптимальних форм та методів навчально-виховної діяльності, застосування педагогом стилю емоційного виховання, подолання емоційного відчуження між педагогом і учнем, уникнення ефекту виховання одноманітності (конформності), урахування принципів розвивального навчання і виховання.

Виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку є результатом багатоступеневого процесу соціально-емоційного виховання учнів (емоційна свідомість, керування емоціями, соціальна свідомість (емпатія), навички міжособистісної взаємодії (асертивність), відповідальне ухвалення рішення (проактивність). Доведено, ефективність

таких форм виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку: урок-тренінг, інтеграція, години спілкування; а також значущість участі школярів у позакласній роботі. Зазначені форми реалізуються через взаємодію учителя та учнів, пов'язану з прийомами рефлексії, емоційної перцепції та опрацюванням емоційної інформації – критичним осмисленням власних переживань, переживань інших у процесі комунікативної взаємодії. Визначено, що цю взаємодію слід будувати із застосуванням таких психолого-педагогічних методів: тренінг, гра, рефлеклексивно-експіцидний метод, вправи на осмислення (рефлексивні вправи), моделювання ситуацій, програвання ролей, демонстрація, проєктування, дискусійні методи. Невід'ємною складовою методики виховання емоційного інтелекту учнів є формування емоційної гранулярності (словника емоцій), використання емоційних стимулів при вихованні учнівства.

Обґрунтовано умови виховання емоційного інтелекту у закладах середньої освіти: включення в освітній процес програм виховання емоційного інтелекту; забезпечення єдності педагогічних працівників щодо визнання цінності впровадження виховання емоційного інтелекту; створення відповідного виховного середовища шляхом упровадження педагогами методики виховання емоційного інтелекту.

Констатувальний етап педагогічного експерименту засвідчив, що більшість учнів має краще сформований внутрішньоособистісний емоційний інтелект, ніж міжособистісний емоційний інтелект, вони краще опановують емоції, ніж їх розуміють. Третині опитаних школярів (33,7 %) притаманний інтегральний показник емоційного інтелекту низького рівня.

Опитування педагогічних працівників щодо визначення їхнього ставлення до проблеми формування «м'яких» навичок, зокрема емоційного інтелекту, дало змогу виявити таке. По-перше, педагоги схвально оцінюють необхідність формування «м'яких» навичок учнів у навчально-виховному процесі закладів середньої освіти, зокрема навичок, що є чинниками ефективного мислення та уміння працювати в команді. По-друге, більшість педагогів потребують додаткової методичної підготовки для упровадження процесу формування «м'яких» навичок у практику. По-третє, група соціально-емоційних навичок, зокрема уміння панувати над емоціями, стресостійкість, позитивне мислення, емпатія, розвиток соціальних навичок та емоційного сприйняття, конфлікт-менеджмент не потрапили в тренди опитування, що є свідченням браку усвідомлення педагогічними працівниками ролі школи в розвитку емоційного інтелекту учнів. Натомість учителі виокремлюють групу «м'яких» навичок, що становлять підґрунтя ефективного мислення.

Результати експериментального дослідження підтвердили підвищення ефективності процесу виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку внаслідок уведення в практику визначених та апробованих педагогічних умов, методики та програми виховання емоційного інтелекту. Так, після педагогічного експерименту інтегральний

показник емоційного інтелекту учнів, учасників експериментальної групи, зріс на 26,1 %. Серед парціальних структурних компонентів емоційного інтелекту найбільше підвищився показник опанування емоцій (високий рівень зріс на 33,7 %), міжособистісний емоційний інтелект (середній рівень зріс на 4,4 %, високий рівень – на 20,7 %). Внутрішньо-особистісний емоційний інтелект має меншу динаміку приросту (середній рівень зріс на 3,3 %, високий рівень – на 14,1 %) та розуміння емоцій (середній рівень підвищився на 9,8 %, високий рівень – на 4,4 %). Зазначимо, що в процесі виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку краще розвивається міжособистісний емоційний інтелект, ніж внутрішньоособистісний. Серед парціальних структурних компонентів емоційного інтелекту в процесі виховання краще розвивається опанування емоцій.

Ефективність методики та програми виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку було перевірено за допомогою критерію t-Стюдента. Визначено, що $t_e > t_{кр}$ (15,47>2,62), отримане значення $t_e > t_{кр}$ (0,02<2,62), що доводить наявність позитивної динаміки в рівнях сформованості емоційного інтелекту учнів. Результати експериментальної роботи засвідчили, що різниця між даними контрольних та експериментальних груп не є випадковою, а виникла внаслідок проведення формувального етапу експерименту. Доведено, що методика та програма виховання емоційного інтелекту учнів детермінує потенціал розвитку інтегрального показника емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку.

Ключові слова: виховання, соціально-емоційне виховання, емоційний інтелект, виховання емоційного інтелекту учнів, учні середнього шкільного віку, методика виховання емоційного інтелекту учнів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Васильківський І. П. Сутність та структура поняття емоційний інтелект в контексті виховання особистості. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2016. Вип. 253. С. 26–31.

2. Васильківський І. П. Порівняльний аналіз моделей емоційного інтелекту в психолого-педагогічній науці. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2017. Вип. 259. С. 28–34.

3. Васильківський І. П. Виховання емоційного інтелекту в системі середньої освіти: ретроспективний аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2017. Вип. 277. С. 31–37.

4. Васильківський І. П. Психолого-педагогічні особливості виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку. Педагогічний альманах. 2018. Вип. 37. С. 22–28.

5. **Васильківський І. П.**, Сопівник Р. В. Зміст і структура методики виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2018. № 3. С. 48–61. *(Здобувачем розкрито зміст і структуру методики виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку)*.

Стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу

6. **Васильківський І. П.**, Сопівник Р. В. Формування емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку у процесі виховної роботи закладу середньої освіти: результати експерименту. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. 2019. № 208. С. 66–70. *(Здобувачем проаналізовано результати експерименту формування емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку у процесі виховної роботи закладу середньої освіти)*.

Тези наукових доповідей

7. Васильківський І. П. Витоки уявлень про емоційний інтелект у філософських вченнях. Людина, суспільство, держава у філософському дискурсі: історія і сучасність: Міжнародна науково-практична конференція до 60-річча кафедри філософії Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, 18–19 травня 2017 року: тези доповіді. Київ, 2017. С. 251–252.

8. **Vasylkivskyy I. P.**, Shynkaruk V. D. A human between reason and emotion: D. Goleman on emotional intelligence. New challenges of world science: VI International scientific conference,

Morrisville, May 27, 2017: proceedings of the conference. Morrisville, 2017. P. 78–80. *(Здобувачем акцентовано актуальність та важливість емоційного інтелекту у формуванні особистості учня на основі досліджень Д. Гоулмана)*.

9. Васильківський І. П. Система емоційного виховання Карла Бриша в контексті теорії прив'язаності і виховання щасливих людей. Україна-Німеччина: горизонти освіти і культури: Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 120-річчю Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, 23–24 листопада 2017 року: тези доповіді. Київ, 2017. С. 114–116.

10. Васильківський І. П. Роль закладів середньої освіти у формуванні емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку. Теорія і практика освіти в сучасному світі: IV Міжнародна науково-практична конференція, м. Дніпро, 30–31 березня 2018 року: тези доповіді. Дніпро, 2018. С. 79–82.

11. **Васильківський І. П.**, Сопівник Р. В. Моделі емоційного інтелекту особистості: освітній аспект. Актуальні проблеми наук про життя та природокористування: IV Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Київ, 25–27 квітня 2018 року: тези доповіді. Київ, 2018. С. 25–27. *(Здобувачем проаналізовано різні моделі емоційного інтелекту в психолого-педагогічній науці)*.

12. Васильківський І. П. Соціальне та емоційне навчання (SEL) як умова розвитку емоційного інтелекту учнів у закладах середньої освіти: досвід США та Західної Європи. Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 23–25 травня 2018 року: тези доповіді. Київ, 2018. С. 71–73.

13. Васильківський І. П. Стиль та стратегії емоційного виховання учнів середнього шкільного віку. Актуальні проблеми розвитку науки в контексті глобальних трансформацій інформаційного суспільства: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 26–27 жовтня 2018 року: тези доповіді. Київ, 2018. С. 6–8.

14. Васильківський І. П. Класифікація та функції емоційної сфери особистості. Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць: Міжнародна науково-практична конференція з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської, м. Київ, 29–30 листопада 2018 року: тези доповіді. Київ, 2018. С. 54–56.

15. Васильківський І. П. Історичні аспекти розвитку соціально-емоційного навчання. Українська дипломатія в добу національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.): історія, проблеми, протиріччя: Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 100-річчю проголошення Акта Злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки, м. Київ, 21–22 лютого 2019 року: тези доповіді. Київ, 2019. С. 118–119.

16. Васильківський І. П. Педагогічні умови виховання емоційного інтелекту учнів у закладах загальної середньої освіти. Теорія і практика сучасної психології: реалії й перспективи: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 31 жовтня 2019 року: тези доповіді. Київ, 2019. С. 25–26.